

зможе принести добрий плід і користь у справі відродження людини й суспільства, виступити надійним фундаментом і гарантом розбудови української державності. А основа така є: і це – сфера традиційного українського християнства, яка представлена сьогодні справді українськими традиційними «від роду», «по духу» християнськими конфесіями. Маємо на увазі тут насамперед Українську Православну церкву Київського Патріархату, Українську, Українську Автокефальну Православну церкву і Українську Греко-католицьку церкву, а поруч з ними ще й низку протестантських конфесій, які, існуючи на українських теренах вже більш, ніж століття і відтак увібравши в себе характерні для української ментальності ознаки, стали традиційними, а це: українські лютерани, баптисти, євангельські християни, адвентисти і християни віри євангельської (п'ятидесятники). Для цього треба, щоб держава мала перш за все власну чітку національну ідеологію як доктрину націокультурного становлення і розвою. Але перед цим українська правляча еліта повинна стати нарешті *українською!*

В реалізації цієї справи надійним підмурком може (і повинна!) якраз прислужитися етнологічна спадщина Арсена Річинського – великого Патріота, визначного мислителя і знавця української культури. Не без підстав слушними є й сьогодні наступні слова А.Річинського. «Народ без власної національної ідеології – *політично й духовно - поневолений. Народ, який ... проміняв свої духовні цінності на матеріальні вигоди, залишені йому народом-гнобителем, це вже мертвий народ*» (1, 285). І дай то нам Боже, щоб ці його слова звучали не як вирок, а винятково як пересторога і як стимул до рішучих дій.

Використані джерела

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. - Тернопіль, 2004
2. Сміт Ентоні. Національна ідентичність. – К., 1994.

Л. КОНДРАТИК (Луцьк) НАЦІОНАЛЬНА ЦЕРКВА ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ УНІВЕРСАЛЬНОГО ЗМІСТУ ХРИСТІЯНСТВА

Своїм завданням ми вважаємо дати аналіз поглядів А. Річинського на проблему співвідношення християнського універсалізму і націоналізму та постання національних християнських церков. Для А. Річинського питання про

співвідношення релігійного універсалізму і націоналізму не було лише теоретичним. Воно мало суто життєвий, практичний характер, оскільки чіпало сферу самостійності українського релігійно-церковного життя. Ось чому необхідно було з'ясувати: „Чи таке відокремлення українського народу в його релігійному розвитку оправдане з християнського погляду? Чи сміємо ми плекати свою церковно-національну традицію, творити свою релігійну культуру? Адже ж християнство є світоглядом універсальним. Для нього не існує *“ні елліна, ні юдея”*. То чи не вимагало б вонс, навпаки, усування національних різниць, переплавлення всього людства в один понаднаціональний зліпок і творення релігійного Інтернаціоналу? Це – питання принципової ваги” (1, 258).

Передусім зауважимо наступне. Свої висновки вчений ґрунтує на аналізі біблійних текстів. Це, з одного боку, пояснюється його релігійністю, а з другого – прагненням розвінчати докази тих своїх опонентів, які, посилаючись на Священні книги, обстоювали наднаціональний характер церкви. Звичайно, дослідник використовував й інші матеріали, але в основі лежав аналіз Біблії. Саме такий підхід є унікальним явищем в українському релігієзнавстві.

Для А. Річинського неприйнятним є той принцип взаємин між церквою і нацією, відповідно до якого універсальний зміст релігії, виявлений церквою, виражається у конкретних національних формах. При такому розумінні національні форми релігійного життя мають тимчасовий і службовий характер, а ідеал християнства вбачається у Всесвітній церкві, в якій нівелювалися б всі національні відмінності. Якщо стати на таку точку зору, то тут абстрактне “людство”, наголошує дослідник, постає як вічна Надістота з атрибутом єдиноправдивого, реального буття, а нація – як явище поточне, несуттєве, ознака духовної незавершеності. “Вживаючи вислів Канта, – пише А. Річинський, – можна було б сказати, що “людство” і всесвітню Церкву тут вважають за річ ноуменального порядку, а національний поділ людства та існування окремих національних Церков відносять до феноменів швидкоплинного позірного буття” (1, 259). А тому важливо з'ясувати, чи має нація реальне існування, а чи вона є лише феноменом, тобто, оманою, привидом, вродженою незавершеністю людського духу? Ту чи іншу відповідь на це питання мислитель пов'язує з християнським розумінням царства благодаті. Якщо останнє твердження правильне, то нація у майбутньому царстві благодаті зникне й людство стане одностайною Христовою громадою. Якщо ж нація є частиною ноуменального світу, то вона причетна до Реального, тобто вічного, Божого існування. Відтак нація

"залишитесь й після загального воскресіння, відродиться в царстві благодаті, безпосередньо пов'язуючи нашу "земну вічність" (як називав Фіхте життя народу) з вічністю у Царстві Божім" (1, 259).

Свій погляд на ество нації А. Річинський ґрунтував на тому засновку, що багатоіпостасності Бога відповідає багатоіпостасність людини, яка знаходить свій вияв і в національній диференціації людства. Її мислитель означає різними термінами, як от: народ, нація, національність, які вживаються як синоніми. Вочевидь, до них можна вжити термін *етнос* і розуміти під ним усталену сукупність людей, що історично склалася на певній території, має спільні риси (в тому числі расові), стійкі особливості культури (включаючи мову) і психологічного складу, а також усвідомлення своєї єдності та відмінності від інших спільнот (самоусвідомлення). Усі ці характеристики етносу ми знаходимо у праці вченого. Наприклад, він стверджує, що для початкової стадії становлення народу важливими є єдність походження і мови, а для зрілої нації – єдність національної ідеології. Та, як уже наголошувалось, визначення нації (яке буде наведене нижче) у нього дається і з перспективи трансцендентного. Таким чином, тут ми бачимо поєднання академічного і релігійного підходів до розуміння нації, а відтак і до проблеми співвідношення універсалізму й націоналізму, які настільки переплетені, що важко піддаються окремому аналізу.

Як відомо, при розгляді історії окремих народів та цивілізацій багато хто з авторитетних мислителів (від Платона й Аристотеля через Ібн-Халдуна, Дж. Віко, Г. Спенсера до М. Я. Данилевського, К. М. Леонт'єва, раннього А. Дж. Тойнбі та Л. М. Гумільова) розглядали їх як окремі системи, здатні до саморозвитку, який рано чи пізно призводить до кризи й загибелі. В цьому річищі варто розглядати й концепцію буття етносу А. Річинського.

Український мислитель дотримувався думки, що кожен народ має свій життєвий цикл, вичерпавши який він перетоплюється з іншими народами і витворює з ними нову спільність, яка вже має інші ознаки і перед якою стоять нові завдання. Таким способом і відбувається поступ національної диференціації людства. Звідси дослідник робить висновок про абсолютну цінність кожної нації та про співпрацю всіх народів у побудові царства Божого. Занепад перестарілої або ж взагалі нежиттєздатної нації так само не означає нищення її безсмертного ноуменального ества, як смерть людини не означає нищення безсмертної душі. Головною ознакою зрілої нації (хоча про умови і час її постання у А. Річинського не йдеться) є, як вже зазначалося, наявність загальнонаціональної ідеології. Тут, напевно, наявними є два аспекти – національна самосвідомість і воля до побудови своєї держави. Ці ідеї співзвучні з поглядами

класика світової соціології М. Вебера та видатного українського соціолога О. Бочковського. Національна ідеологія передбачає усвідомлення своєї окремішності від інших етносів, своєї особливої місії в історії, свого надзвичайного покликання. Певність такого становища нація черпає лише в релігії. А тому і розбудова держави, і її захист, і тут дослідник погоджується з найвидатнішим українським консерватором В. Липинським, неможливі без віри у допомогу вищих сил. "Містична віра в святість своєї справи, в своє послання штовхає людей навіть на вірну смерть і жертвами одиниць заповнює триумф ідеї, для якої вони віддали життя. Так буває з вояками на війні, з творцями нових течій у суспільстві, але, – наголошує мислитель, – подібну ж містичну віру в себе й своє покликання мусить мати кожен народ, який хоче жити, бо тільки для тієї своєї вищої мети він і мусить жити. Без вищої ідеї народ засуджений на смерть" (1, 280). Відтак, умовою народного добробуту стає вірність загальнонаціональній ідеології, а відмова від неї призводить до занепаду нації.

Не можна не звернути увагу ще й на таке. Роздумування А. Річинського про єство нації прикметні тим, що він повсякчас наголошує на відповідальності нації за здійснення своєї місії у світі, надаючи цій вимозі сакрального характеру. Цим він відрізняється навіть від тих теоретиків нації, у яких таке положення наявне в імпліцитному стані.

У релігійному розумінні відмінність між націями полягає в тому, що кожна з них має свої дарування, служіння, дії. Тому національний поділ людства, за А. Річинським, має глибокий зміст і вічну, передвизначену мету, яка полягає у розвитку спільного, загальнонародного дарування. Саме тому, коли йдеться про соборну єдність, то нація мислиться як необхідний член єдиного тіла (церкви), а цілісність виявляється у гармонійній спільноті різнорідних індивідуальностей. Тому і вселенськість християнства у православному розумінні, на думку українського мислителя, полягає в єднанні різнорідних, різнообдарованих і по-різному виконуючих своє призначення національних церков – членів одного соборного тіла. "Вселенський зміст християнства, – продовжує свою думку А. Річинський, – розкривається в окремих національних формах, сукупність яких творить Христову громаду, де немає вже ні елліна, ні юдея, бо кожний з них однаково причетний до благодаті, але кожний залишився, як і був, елліном чи юдеєм, вносячи свій особливий тон у загальну симфонію" (1, 266). Звідси мислитель висноує, що національні особливості є спеціальним Божим даром, своєрідним, хоча і однобічним виявленням, живим здійсненням вічної Правди. У гармонійному поєднанні цих різнорідних

об'єктивацій вічної Правди полягає правдива універсальність християнства. А тому в "шуканні Господа" різними шляхами, що зумовлено національними особливостями, і проявляється правдива богоподібність людини. Різниця дарувань, служінь і діяльностей постає основою творення відмінних типів християнства, кожен з яких виявляє якусь одну сторону вічного Буття. А тому кожен народ виступає окремим суб'єктом релігійного досвіду. Існують лише різні національні типи християнства, і лише в їх сукупності реалізується універсальна християнська ідея. Ознаками окремого типу християнства є: відмінний напрямок релігійної думки; різниця національної психіки, суттєві особливості народного світогляду; національне забарвлення культу (окрема літургійна мова, спів, музика, релігійно-поетична творчість); місцеві церковно-народні звичаї; особливості внутрішнього устрою й церковного права; своєрідне релігійно-національне мистецтво.

Керуючись такими настановами, А. Річинський стверджував, що в організації Вселенської церкви з самого початку було застосовано етнічно-територіальний принцип. На Сході це затрималося й досі у вигляді кільканадцяти національних посестер-Церков. На Заході Римська церква здійснила централізацію церковного управління, але фактично й там існує у кожній державі окрема церковна організація, відмінна своїми звичаями і обрядами, хоч і пов'язана з іншими не тільки єдністю віри, а й особою Папи.

З наведених міркувань А. Річинський робить висновок, що вищою метою існування нації є розкриття якогось моменту вічного Буття, що наявна залежно від природних дарувань, особливої місії й чинної енергії кожного народу. Народ, який не виявляє певного мінімуму діяльної енергії, марнує свої дарування й сили, не виконує своєї провіденційної місії - засуджений на смерть. Водночас кожен народ несе відповідальність за розвиток своїх дарувань.

А. Річинський постійно вказує на трансцендентний характер нації. Посилаючись на Фіхте, він щораз наголошує, що життя народу – це наша земна вічність. Вона безпосередньо зливається з вічністю царства благодаті. "В останній день, – пророкує мислитель, – обновиться всяке сотворіння й просвітліє вічною правдою. Ніщо не згине – ні тілесність, ні національність, а навпаки – лише тоді досягне завершені повноти свого буття"(1, 268). Звідси і висновок про абсолютне, невмируще значення національності.

Вищевикладені міркування дали А. Річинському підстави для висновку першорядної ваги: "нація, як підмет відмінних дарувань, зі спеціальним покликанням на світі, з довільною енергією ділання в історії, з обов'язком загально-національної відповідальності перед Богом за свої "таланти", є соборною особистістю ноуменального

порядку. Тому нація безсмерта, як і душа людська" (1, 268).

З наведеного визначення випливає, що християнський універсалізм і націоналізм не суперечать одне одному. А тому не можна на основі якихось релігійних розмірковувань ігнорувати національний чинник. Під націоналізмом, як це впливає з праці дослідника, розуміється ідеологія, спрямована на утвердження нації як суб'єкта історії. А. Річинський розрізняє націоналізм у негативному значенні (хворобливий) і в позитивному розумінні (здоровий). Націоналізм в негативному значенні – це проповідь національного месіанізму, виняткової ролі свого народу в історії, що неминуче передбачає приниження інших народів, насильство над ними. Такий націоналізм є витвором засліпленої самозакоханості, егоїстичного народопоклонства. Для послідовників такого націоналізму, стверджує А. Річинський, народ стає "божищем", і то не весь народ, а лише та його верства, до якої належать ці ідеологи. Таке затьмарення громадянських ідеалів відкриває шлях для матеріалістичного погляду на світ і на життя. Благополуччя нації ідентифікується з інтересами певного класу, зростає моральна невибагливість і соціальний атомізм, коли кожний живе лише для себе. Саме такий націоналізм порушує рівновагу між релігійним і національним чинниками і, крім зазначеного, знижує рівень релігійної думки, формує не відмінний, а локальний тип християнства, прикладом якого для мислителя було Російське Православ'я. Прикладом хворобливого викривлення національного почуття, вважав мислитель, є й приписи Талмуду, які стверджували вищість єврейського народу. Мойсеєві приписи, що мали зберегти в чистоті релігію й національну окремішність євреїв, виродилися в Талмуді в обрядове буквоїдство, сліпий шовінізм і національну винятковість. Проблиски внутрішнього розуміння релігії загубилися й поступилися місцем примітивному матеріалізові релігійних понять (1, 278).

Націоналізм у позитивному розумінні проголошує право кожного народу на самостійний розвиток, вважає цінними своєрідні прикмети національного духу. "Це – націоналізм апостола Павла. Християнська проповідь і організація Христової громади, – пише А. Річинський, – одразу прийняла національний характер, коли Святий Дух зійшов на апостолів і справдилася обітниця, що вони *"говоритимуть мовами"* (1, 298). Такий націоналізм сприяє гармонії між релігійним і національним життям, а відтак індивідуалізація вічної правди у різних національних формах не тільки не заперечує єдності християнства, але й доводить його справжню універсальність і повноту. Оскільки ні один з індивідуалізованих типів релігії не може виразити повноти

християнства, тому його відмінні типи існуватимуть завжди. Дотримуючись таких вихідних положень, А. Річинський приходить до принципового висновку, що “Церква і Нація, як форми організації людства, не можуть бути ані чужі, ані тим більше протирічити собі. Вони своїм предметом мають Вічне” (1, 369). Їх різниця, пояснює мислитель, є до певної міри методологічною, бо Вічність, властива життю нації, є більш доступною для нашого розуміння, ніж та Вічність, що є предметом релігії. Тому розростання національних особливостей у відмінних типах християнства є явищем природним і неминучим. Постання нових релігійно-національних культур є такою ж історичною неминучістю, як і зростаюча національна диференціація людства. Звідси випливає, що Церква не повинна ігнорувати націоналізм, бо він наповнює її життя реальним змістом. Водночас націоналізм не повинен ігнорувати Церкву, інакше він з ідейного руху, що ушляхетнює людську душу, перетворюється у чинник самознищення.

Як уже зазначалося, у підмурок своїх теоретичних положень про взаємодію релігійного універсалізму і націоналізму А. Річинський кладе тексти Святого Письма. Ці доведення побудовані так, що висновки про націоналізм, до яких він приходить аналізуючи Старий Завіт, мають своїх відповідників у Новому Завіті. Так, десять засад націоналізму, сформульованих ним при тлумаченні Старого Завіту узгоджуються із шістьма постулатами новозавітного націоналізму, підтверджують і розвивають їх. Те ж саме стосується і релігійного універсалізму. Силою, котра розсунула рамки вузько-національної релігії іудеїв, було християнство, яке відкрило усім народам доступ до спасіння. Однак, наголошує мислитель, у Старому Завіті віддавна пробивалася думка про участь усіх народів у розбудові Царства Божого, а відокремлення від чужинців було визначальне лише для забезпечення політичної та релігійної незалежності. Особливо універсалістські тенденції відчутні у пророків. Проте, зазначає дослідник, узгодити цей універсалізм зі своїм вузько-націоналістичним світоглядом євреї не змогли. Тому ця колізія закінчилася народженням у лоні іудаїзму нової релігії. Тут варто зазначити глибоку думку мислителя про спорідненість ідеології пророків і християнства, до якої схиляється все більше сучасних дослідників. Йдеться, зрозуміло, про її універсалістський характер.

Нам важливо вказати на те, що А.Річинський особливо підкреслює універсалістські тенденції у пророків, наголошуючи на тому, що їхньою діяльністю кладеться нова ера у розвитку людської історії. Це надзвичайно прониклива думка. Як відомо, цей час відомий філософ К.Ясперс згодом назвав осьовим, коли в період

між 800 і 200 рр. до н.е. відбувся різкий поворот в історії, що призвів до появи людини такого типу, який зберігся і до нині. Нове, що виникло в цю епоху, полягає в тому, що людина усвідомлює буття в цілому, саму себе і свої межі. Перед нею відкривається жах світу і власна безпорадність. Стоячи над безоднею, людина ставить радикальні питання, вимагає звільнення і спасіння. Усвідомлюючи свої межі, вона ставить перед собою вищі цілі, пізнає абсолютність в глибинах самосвідомості і в ясності трансцендентного світу. В цю епоху, зауважує той же К. Ясперс, були розроблені основні категорії, якими ми мислимо до цього часу, закладені основи світових релігій, які і до цього часу визначають життя людей. У всіх напрямках, твердить він, – здійснюється перехід до універсальності. Ці ідеї продовжують розвивати і деякі сучасні українські послідовники німецького мислителя. Ми ж хочемо ще раз звернути увагу на масштабність і точність висновків А. Річинського, які досягаються не кон'юнктурними міркуваннями за будь-яку ціну, а глибоким проникненням в предмет дослідів.

Означене витлумачення текстів стверджувало канонічний характер вчення про націоналізм, тобто його відповідність канонічним біблійним книгам і таким способом нібито вищим смыслом освячувалось, санкціонувалось право кожної етнічної спільноти на свою церковну організацію. Очевидно, за задумом автора, це мало створити також в українській суспільності позитивне канонічно-ідейне та емоційне підґрунтя для створення національної Церкви.

Взявши до уваги сказане вище, приходимо до висновку про поєднання у наведеній аргументації власне наукових й ексегетичних підходів, якщо під останнім розуміти не суто богословське бачення, а тлумачення віруючого дослідника.

Зрозуміло, що мислителю, який намагається поєднати наукові й релігійні підходи до з'ясування того чи іншого питання, важко уникнути суперечностей. Це стосується і обґрунтування А. Річинським національного характеру церкви. Так, в одному випадку нація розглядається як форма багатоіпостасності людини з окремими даруваннями, служіннями і діями. "Зрештою ця різниця служінь і дій витворює різнонаціональні типи християнства"(1, 358). До цього контексту належить і твердження, що в основі культури лежить релігія.

У другому випадку нація розглядається, по суті, як постале природним шляхом етнічне утворення, важливими ознаками якої є ментальність (вдача), культура. Тут простежується думка, що відмінність релігійних поглядів і церковного життя певного етносу зумовлені його ментальністю (вдачаю), культурою загалом

Життєвість церкви залежить від її укоріненості в бутті тієї чи іншої нації, а тому не існує якоїсь наднаціональної церкви. Оскільки кожному етносу характерний "питоменний спосіб світовідчуження, то кожний народ неоднаково засвоює навіть одну й ту ж саму релігію, бо кожний знаходить у ній щось для себе найвідповідніше, найближче. Кожний розвиває в ній якусь окрему ділянку, залишаючи інші для других народів з іншими здібностями й іншими запитами" (1, 358). Останнє положення є більш обґрунтованим. Не випадково, що саме ця позиція постала вихідною при з'ясуванні відмінностей релігійного життя російського та українського народів. Такої думки він дотримується і при аналізі відмінностей Східної і Західної церков, про що вже йшлося.

Далі. У першому випадку відношення між християнським універсалізмом і націоналізмом розглядається так, що національні церкви постають членами єдиного соборного тіла. У другому випадку воно аналогічне відношенню між людським ідеалом і нацією. Тут А. Річинський посилається на теорію Д. Чижевського, згідно з якою кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених й однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному, оригінальному у своїй однобічності й обмеженості й має вічне, загальне значення. Відповідно, вселенський зміст християнства розкривається в національних формах, сукупність яких і творить Христову громаду (1, 265–266).

Але як не парадоксально це звучить на перший погляд, можна сказати, що ці два підходи збігаються у висновку мислителя про неминучість існування вселенської суті християнства через національні церкви.

Підіб'ємо підсумки. Унікальність підходу А. Річинського полягає в намаганні поєднати наукове й канонічне витлумачення проблеми співвідношення християнського універсалізму і націоналізму, беручи за основу аналіз біблійних текстів. Згідно з поглядами мислителя, універсальний зміст християнства реалізується лише у функціонуванні національних церков. Нація, національні церкви виступають не як зовнішні, формальні, а відтак і незначимі прояви християнства, а як сутнісні виявлення певної сторони вічного Буття. Саме тому нація повинна сповнити якусь вищу мету на Землі, внести свою краплину щастя у світ, піднести нашу духовну цінність і наше пізнання Вічного. Саме в цьому видатний український релігієзнавець і вбачав глибокий зміст загальнолюдської культури.

Використані джерела

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Київ-Тернопіль, 2000.

А. КОЛОДНИЙ (Київ)

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я З ПОГЛЯДУ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

В друкованих виданнях, доповідях на наукових конференціях подеколи ведеться дискусія з приводу правомірності вживання терміну "Українське Православ'я". Говориться, зокрема, що слід вживати поняття "Українська Церква", а не "Українське Православ'я", бо ж перше нібито вжите митрополитом Іларіоном (Огієнком), а друге - ні. Дехто використання терміну "Українське Православ'я" розглядає як ще один з виявів "українського націоналізму", бо ж, дивись, Православ'я є загальнолюдським феноменом і його не можна розтягувати "по національним квартирам" (хоч автори таких міркувань давно натягли його на свою російську націю і свою Церкву як єдину спасительку Православ'я). Звучали також застереження, що на східнослов'янських теренах якогось там "власне українського Православ'я" немає, а є "Православие Русское" ("русское", а не "руське"). Не станемо тут окремо спростовувати ці точки зору. Тут ми згодні з думкою Арсена Річинського, що кожний народ має свій окремий шлях до Бога і тільки на цьому шляху він знайде щастя і виправдання, що, засвоюючи „навіть одну й ту ж саму релігію, кожний народ знаходить в ній щось для себе найвідповідніше, найближче" (1,358). „Вселенський зміст християнства розкривається в окремих національних формах, сукупність яких творить Христову громаду, де немає вже ні елліна, ні юдея, бо кожний з них однаково причетний до благодаті, але кожний залишився, як і був, елліном чи юдеєм, вносячи свій особливий тон в загальну симфонію, - зазначає мислитель. – ...Кожний народ сповнює на землі „інше служіння", цебто має своє спеціальне покликання, особливу місію" (1,266).

Насамперед зауважимо, що Українське Православ'я є не тільки специфічним організаційним утворенням – Українською Церквою. Воно, внаслідок особливого функціонування Православ'я як конфесії в умовах складного історичного буття українства, вийшло за межі простої інституційності і постало своєрідним культурно-історичним феноменом з великою палітрою рис, які його репрезентують і виявляють його функціональність. Українське Православ'я сформувалося протягом семи століть (X – XVII ст.ст.) автономного функціонування Київської митрополії в структурі